

# O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarski terminologiji

J. Koštiál — Novo mesto.

1. *Sladko mleko* se imenuje v Prlekiji in Prekmurju *zvara* (od *zvariti* = *skuhati*); izraz *mleko*<sup>1)</sup> se tam uporablja le za *kislo mleko*. Narobe pa pravijo okrog Bolca *zvara* kislemu mleku, okrog gorenjskega Tržiča *mlezivu*, na Tolminskem ostankom po kisli skuti, v Reziji pa *sirotki*. [Tudi naziv *skuta* ima v raznih pokrajinah različne pomeni: v spodnjem Rožu je to masten sir iz kuhane sirotke, tudi = sir brez začimbe (popra, kumina i dr.); v Savinjski dolini in deloma na Dolenjskem in Gorenjskem je sesirjeno mlezivo, v drugih dolenjskih krajih nekaka kaša; po Notranjem, Tolminskem, Gorenjskem (ne povsod), Krasu in v Reziji so to sirnate sestavine mleka po izločitvi sirotke. Izraz *skuta* je furlanskega (*skuete*) ali beneškega (*skota*) izvora.]

V *srbohrvaščini* imajo poleg besede *ml[ij]leko* še izraz *varènika* (iz *deležnika* *varen*, od *variti* = *kuhati*), ki pomeni v nekaterih pokrajinah *sladko mleko*, v drugih pa *toplo mleko*.

2. Na stoječem mleku se dela *smétana* (na Goriškem *smetána*, kar je prešlo tudi v furlanščino), v Beli krajini *škraljupec*; po Janežiču tudi *povrhinja* (prim. nem. *Obers!*), po Koroškem in Štaj. *vrhnje*.

Srbohrvati imajo razen nazivov *smetana*, *skorup* in *vrhnje* še *povlaka*, *pavlaka* in pa osmanski *kajmak*.

3. Najvažnejši izdelek iz mleka je *surovo maslo*. Ker se je uporabljalo za *mazanje* telesa dosti prej kot pa za *zabeljevanje* in za *jed*, so ustvarili stari Slovani naziv iz glagola *mazati*.

Pristavka »*surovo*, *presno*« razločujeta sveže nékuhano maslo od kuhanega (stopljenega). Izrazi *zmetek*, *zmétenec*, *zmédenec*, v Ziljski dolini *métenec*, v Prekmurju *zmôučäj* (Pável A., A vash.

<sup>1)</sup> O besedi *mleko* je že mnogo literature. Sprva so jo skušali izvajati iz mlešči (molzem, molsti); ker je pa to izključeno, so jeli iskati njen izvir v germanščini (prim. got. *miluks*) in drugod.

nyelvj. hangtana, str. 74.) označujejo surovo maslo prav dobro, ker nastaje s tem, 4. da se smetana ali mleko *mete* (*mede*) ali *umeta* (v Prlekiji se *moti*, v Prekmurju se *mouti*; metem: motim = nesem: nosim = vedem: vodim = bledem: blodim); isti pomen ima glagol *stépati* (*»pinjiti«* so skovali pisci »Začasne kemijske terminologije« [gl. IV. snopič, 1921, str. 61], *piniti* pa dr. Henrik Tuma (v rokopisu »Alpinske terminologije«).

Na srbohrv. ozemlju je najbolj razširjen nemški izraz *puter*, *putar* ali *buter*. Rabi se tudi v knjigah, pri nas je pa omejen na živi govor. Smo pač hudi puristi. — Maslo graja Maretič (*»Jezični svetnik«*, 1924, str. 53/4), rekoč: »Iz nekoliko i starijih i novijih pisaca ima „Akad. rječnik“ za Butter riječ maslo, ali ta je reč nezgodna, jer ona obično znači njem. Schmalz [= kuhano maslo], pa kad bi se maslo upotrebljavalo za obje navedene njem. riječi, eto gotove zbirke!« Potem priporoča *mlado maslo*. Besedo *maslac* obsoja, ker je literarna skovanka, ki je ni najti v Akad. rj., Šulku (1860), Mažuraniću (1842) in Popoviću (1895). Isti argument velja za slovenski umetni naziv *maslec* (*»Zač. kem. term.«*, 4. snopič, 1921, str. 61). Naj omenim še *sveže maslo* in *čakavsko skutica*.

Sh. besede za pojem »mesti, stepati« so: *bučkati* in *búčkati*, *prepirati*, *razbijati*, *mutiti*, *mésti*, *tèpsti*, *praviti puter*.

5. Lesena posoda, v kateri se mete ali stepa, se zove *pinja*. Ta izraz, ki je vsem drugim Slovanom neznan, je vzet iz furlanščine. Furl. besedo pinje (pisano pigne) so izvajali Furlani sami iz lat. *pinguis* (= masten, tolst), dokler se ni dognalo, da je to le ženska oblika lat. pridevnika *pineus* = smrekov. Pinja se res dela iz smrekovega ali jelovega lesa. V Beli krajini ji pravijo *maslénka*, drugod *maslénjak* in *máselnica*; v Slov. goricah *metilnica* (od mesti, metem), po Cafu *stepenjača* (od stepsti), [v »Začasni kem. term.« popačeno v »stepnjača«], v Prekmurju *motilnica*, na vzhodnem Štaj. *tunja* (iz sr.-vis.-nem. tunne), v Halozah *cefta* (iz avstr.-bav. zefte), v Beli krajini *kiblica* (iz n. Kübel); pater Hipolit (Orbis pictus l. 1712.) piše: »Majerca dela v pinji ali v puternici puter iz smetene«.²) Ali se res kje govori ta beseda, ne vem. Kje pravijo *stirka*, nisem mogel ugotoviti.

²) V rokopisu Val. Vodnika je ta stavek preveden takole: »Pastarica vmede v pinji srovo maslo ali puter iz smeatne.« — O slabi gospodinji pravijo Dolenjci: »X. je taka gospodinja, da ima v riti *pinjo* pa za plotom škrinjo.« Radi podobne oblike se imenuje porogljivo tudi cilinder (klobuk) *pinja*. V Novicah l. 1843, str. 52. bereš: *hlapna pinja* = Dampfcylinder. — V Vel. Laščah pravijo »v *pinji* delati« namesto mesti, umétati.

Srbohrv. izrazi za pinjo so: *stèpka*, *stepenica*, *stàp*, *stàbarka*; *būčka* in *būčka* (v Srbiji), *būčkalica*, *čabrica*, *čabar* za mučenje. Maleševci pravijo *butilo* (bolg. *butàlo*, od glag. *butam* = pretresam).

6. Palica, ki ima na spodnjem koncu preluknjano kolesce, ki mete (mede), se imenuje *mélo*, *melček* (v Beli kràjini), *metilo* (po Murku), *medélo* (okrog Kamnika in v Dornbergu), *metič* (po Cigaletu), *metáč* (po Valjavcu), *medlo*, *medilo* (na Štaj.), *melec* (v Adlešičih), [J. Šašelj, Bisernice, I. zv., str. 271.], *metelček* (»metuček« po Cigaletu) — vse od mesti, metem (medem); in *motič* (na Tolminskem) pa *motilo* (v Prekmurju) od motiti. — Sumljiva sta mi [u]métnik (Cigale) in [u]médnik.

*Kolešček*, *kolčè*, *kolč[ek]*, *kolci* se govori v raznih krajih. Na vzh. Štaj. je znan naziv *tunjek* (od tunja). [Pri učiteljskem tečaju na kmetijski šoli na Grmu je uporabljal strokovnjak za mlekarstvo izraz *vratilo*.] Okoli Domžal se sliši tudi *króžnik*.

Sh. se pravi *mečaja*, zmanjš. *mečàica* (od mesti, metem) v Črni gori, Hercegovini in južni Dalmaciji; *stapàica* (kar Broz takole definira: »Štap s kolom, čim se prepira skorup«), *frčka* v Črni gori (od *frcati* = izlivati se v kapljicah), *bat* in *bàta* — najbrž iz romanščine, ker se imenuje taka palica za metenje francoski la batte; nadalje *stupica*, *stupa*, *bucalo*, *bučka*, *bučka*, *brkljàica*, *rukatka*; v Maleševu *džurilo*.

7. Gosta tekočina, ki preostaja v pinji po metenju, je prijetno kislá, zelo redilna in hladilna. Imenuje se *médenica* na Gorenjskem, *zmetenica* na Koroškem, *zmedki* ali *zmetki* v Rožu (dial. *zmeče*), *smetki* v Prlekiji [podmetki so juha iz te tekočine], *umetki* okoli Slovenjega Gradca, *méteno mleko* na Dolenjskem — vse od (z)mesti; *zmóčeno mleko* v Bohinju — od zmotiti. Na videz je tudi *metuda* (v Ziljski dolini, okrog Bolca in drugod), *matuda* (v Zvrhnjem Roža od mesti, v resnici pa le furlanska beseda: *batude* (od *bati* = tepsti, tolči, mesti), naslonjena na slov. glagol mesti, metem. Po Janežiču se govori tudi (kje?) *batuda*. Drugi izrazi: *stepka* (Caf) in *stepki* (na Koroškem) od stepsti, *pinjenec-ica*, (po Cigaletu), *pinjeno mleko* po Štajerskem in Dolenjskem; *cmer* na vzhodnem Štajerskem (morda iz nemščine), *trepíne* v Rožu blizu Celovca.

Shrv. izrazi so: *mučenica* (od mutiti = mesti), *mlačénica* (od mlatiti = mesti), *stepke* (od stepsti); v Maleševu pa *matenica* (bolg., od *matja* = sh. mutim).

8. Kar je pri izdelovanju surovega masla *médénica*, to je pri izdelovanju sira *sirotka*, ) t.j. tekoči ostanek mleka [po izločitvi maščobe in kazeina], sestavljen iz vode, mlečnega cukra, soli in ostankov beljakovin. \*) V Vipavski dolini pravijo *zura* in *žura* (Pleteršnik piše *zôra*), na Krasu in v Istri *žor*, *žur*, *žura*, kar utegne biti iz srednjevisokonem. *sûr* = kisel. — Srbohrvati imenujejo to tekočino *surutka*, *sirutka*, Čakavci *surotva*, Rusi *syvorotka*, Čehi *syrovátka*, Slovaki *srvátka*, Poljaci *sérwatka*, Bolgari *survatka* in *sirovatka*, Maleševci *surovatka*! Kakor vidimo, je skoro vsako slovansko pleme to besedo bolj ali manj popačilo (razen Čehov), ker je bil njen prvotni, dobesedni pomen že otemnel. Ruski pridevniki *bélovátyj* = belkast, *gorkovátyj* = grenkljat, *bystrovátyj* = nekoliko bister ali hiter itd. so nam dokaz, da je tudi pridevnik *syrovatъ* pomenil »nekoliko kisel« (ker je beseda *syръ* sorodna germanski *sûr* = kisel). Prvotni pomen besede *sirotka* je torej »nekoliko kislá tekočina« (to lastnost ima tudi metuda ali *médénica*).

Zdi se, da so bili Furlani naši učitelji mlekarstva, ker imamo od njih besede *metuda*, *škuta*, *pinja*, nadalje *kol(j)ada* = mlézivo, *kol-árnica* = priprava za precejanje mleka (furl. *kola-dór*), *čuč* = pust sir iz kislega mleka... Oni so pa vzeli od nas n.pr. *žgajle*, *žgajne*, *ruta*, *žleva*, *špáravits*, *grapa*, *kébar*, *leke* in *jeke* (= *leha*), *žvitik*, *pópek* (U. Pellis, v reviji »Ce fas-tu«, anno VI, № 2, str. 23) i dr.

### Résumé

In diesem Aufsatz werden die slovenischen und serbokroatischen Ausdrücke behandelt, die für die Begriffe (frische) *Butter*, *Milch*, *Rahm* oder *Obers* (Sahne), *buttern*, *Butterühzz kübel* oder *Butterfass*, *Buterstössel*, *Buttermilch* und *Käsemolken* gebraucht werden. Neben den beiden Schriftsprachen sind auch Mundarten herangezogen.

Der Umstand, dass fünf Fachausdrücke der Milchwirtschaft aus dem Friaulischen in das Slovenische übernommen worden sind, zeigt uns, dass die Slovenen von ihren südwestlichen Nachbarn in diesem Zweige der Landwirtschaft manches gelernt haben.

\*) v Spodnjem Rožu *srôtka*, okr. Bolca *sirotev*.

\*) V Prekmurju *sürotka* (Pável A., A vashidegkuti szl. nyelvjárás hangtana, str. 66).